

NOTAT (OPDATERET DEN 29. MAJ 2020)

27. MAJ 2020

DOK. NR. 20/01446-1

REF. EVA

RELIGIØS SKILSMISSE

- NÅR EN BORGERLIG SKILSMISSE IKKE AFSLUTTER ET ÆGTESKAB

Seniorforsker og ph.d. Eva Maria Lassen og chefkonsulent og ph.d. Line Vikkelsø Slot

I Danmark betyder en borgerlig skilsmisse, at ægteskabet i juridisk forstand er afsluttet. Hvis et par er gift efter religiøs lov, vil en religiøs skilsmisse eller religiøs annullering af ægteskabet inden for nogle religiøse traditioner imidlertid være en forudsætning for, at man også i religiøs forstand kan sige, at ægteskabet er afsluttet. I Danmark kan det faktisk skabe alvorlige problemer for den enkelte. Dette notat adresserer de menneskeretlige aspekter af disse problemer. Der er særligt fokus på de menneskeretlige problemer, som knytter sig til ligestilling mellem kønnene i forhold til ægteskabets afslutning.

Da vi er i gang med at udarbejde en egentlig rapport, vil vi sidenhen foreslå indsatser, som regering og myndigheder kan iværksætte for at understøtte løsninger.

JØDEDOM, KRISTENDOM OG ISLAM

To religioner i Danmark praktiserer fænomenet ”religiøs skilsmisse”. Islam og jødedommen modsætter sig ikke skilsmisse. Derfor har man traditionelt inden for disse to religioner både kunne blive religiøst gift og religiøst skilt. I det moderne Danmark betyder dette, at et jødisk-ortodokst eller muslimsk indgået ægteskab ved siden af en borgerlig skilsmisse også skal afsluttes religiøst for at ægteskabet i religiøs forstand betragtes som afsluttet.

Den kristne tradition er afgørende anderledes. De kristne kirker har været stærke modstandere af skilsmisse, da ægteskab blev anset for – og stadig anses for – at være helligt og livslangt, jf. det kirkelige vielsesritual ”... indtil døden skiller jer ad”. Derfor opererer man ikke med fænomenet religiøs skilsmisse i kristne trossamfund: Man kan blive

gift i en kirke, men man kan ikke blive skilt i en kirke. Der er dog forskelle i måden, hvorpå kristne trosretninger ser på den borgerlige skilsmisses betydning. Disse forskelle ses også afspejlet i Danmark. Folkekirken anerkender, at en borgerlig skilsmisse betyder, at ægteskabet ophører, også hvis det er indgået i kirken. Derfor kan fraskilte gifte sig igen ved en religiøs ceremoni i Folkekirken.¹ Den romersk-katolske kirke – derimod – anerkender ikke, at et ægteskab, som er indgået religiøst, er afsluttet i religiøs forstand, selvom et par har opnået borgerlig skilsmisse. I visse tilfælde kan en religiøs domstol dog **annullere** ægteskabet, hvis det ikke opfylder visse kriterier (fx hvis det vurderes, at ægtefællerne ved ægteskabets indgåelse ikke havde den nødvendige psykiske modenhed).

RELIGIØSE DOMSTOLE I DANMARK

For at opnå religiøs skilsmisse (eller for katolikkens vedkommende: annullering af ægteskabet) er involvering af en form for religiøs autoritet under normale omstændigheder nødvendig. Det Jødiske Samfund i Danmark (der er en ortodoks menighed) og Den Katolske Kirke i Danmark har således religiøse domstole, der kan varetage henholdsvis opløsning [og annullering af ægteskabet i religiøs forstand. Religiøs skilsmisse eller annullering af ægteskabet træder ikke i stedet for borgerlig skilsmisse og er ikke en forudsætning for, at et ægtepar kan opnå borgerlig skilsmisse.²

Når et par er gift ved en jødisk ceremoni i Det Jødiske Samfund i Danmark eller en anden ortodoks menighed, skal ægteskabet også opløses ved en særlig jødisk ceremoni. Det foregår ved en religiøs domstol, en *beth din* bestående af tre rabbinere, og i vidners nærværelse. Ved ceremonien giver den tidligere ægtemand sin ekskone et hebraisk skilsmisedokument, en såkaldt *get*. [Ifølge Det Jødiske Samfund i Danmark kan en religiøs skilsmisse dog ikke finde sted, hvis en af parterne modsætter sig. Med andre kan kvinden også nægte manden religiøs skilsmisse. Det er desuden et krav, at parterne har gennemgået en borgerlig skilsmisse, og at alle økonomiske mellemværender er afgjort, før en religiøs skilsmisse kan finde sted.^{3 4}

I den Katolske Kirke i Danmark findes en kirkelig domstol, der efter kirkeretten er kompetent i ægteskabssager. Et kollegium af dommere,

hvor formanden skal være præst, prøver gyldigheden, henholdsvis ugyldigheden af et ægteskab. Hvis et ægteskab kendes ugyldigt indgået, er parterne frie til at gifte sig igen kirkeligt.

Sådanne domstole findes ikke for muslimer i Danmark, hvor der ikke eksisterer Shariaråd eller -domstole, der kan foretage religiøs skilsmisse. Dette komplicerer opnåelsen af en religiøs skilsmisse, og det kan have særligt alvorlige konsekvenser for kvinder. For at en religiøs skilsmisse kan finde sted, skal ægtemanden som udgangspunkt tage initiativet. Hvis han ikke vil afslutte ægteskabet, kan kvinden alligevel søge om at få religiøs skilsmisse hos en religiøs autoritet. Imidlertid er muslimer i Danmark organiseret på meget forskellig vis, og da der ikke er autoriteter, der nyder bred anerkendelse til at forestå religiøse skilsmisser, kan det være yderst vanskeligt for en kvinde, der vil skilles imod sin mands (evt. i borgerlig forstand eksmands) vilje, at opnå en religiøs skilsmisse, som anerkendes af både det lokale miljø i Danmark og eventuelt i oprindelseslandet.

KONSEKVENSERNE AF MANGLENDE RELIGIØS SKILSMISSE⁵

Som beskrevet ovenfor er der inden for jødedommen og islam ikke ligestilling mellem kønnene i forhold til religiøs skilsmisse, [der som udgangspunkt forudsætter ægtemandens aktive handling, i jødedommen ved at han giver sin hustru en *get*⁶] (for katolikkens vedkommende er der ligestilling i den forstand, at manden og kvinden kan have lige vanskeligt ved at få ægteskabet annulleret).

Konsekvenserne for jødiske og muslimske kvinder, der ikke kan opnå religiøs skilsmisse, kan være alvorlige. Den jødiske kvinde, der ikke har en religiøs skilsmisse, vil fortsat anses for at være gift religiøst, [hvilket kan have alvorlige konsekvenser for hendes fremtidige liv, herunder i forhold til den status børn af et senere forhold vil få⁷]. Inden for jødedommen har man sat begreb på netop det forhold, at en kvinde kan være fastlåst i et ægteskab: *agunah*, den "lænkede kvinde." I Israel og andre lande med en stor jødisk befolkning (herunder England og Frankrig) findes der mange eksempler på, at en mand nægter sin kone religiøs skilsmisse.

Lignende problemer gør sig gældende for muslimske kvinder, hvis mænd ikke vil give dem en religiøs skilsmisse. For muslimer i Europa er der derudover nogle transnationale problematikker, da en stor andel heraf er kommet til Europa inden for de seneste generationer. For at tage Danmark som eksempel kan der således opstå store problemer for kvinden, der ikke kan opnå religiøs skilsmisse (men kun borgerlig skilsmisse), ikke blot i forhold til familien og det lokale muslimske miljø i Danmark, men også i forhold til i oprindelseslandet (hvis kvindens eller hendes families oprindelsesland anvender muslimsk familieret, vil kvinden ikke kunne gifte sig igen i oprindelseslandet, og hendes familie og staten vil betragte hende som gift med den mand, hun er blevet borgerligt skilt fra i Danmark, hvis hun ikke samtidig har en religiøs skilsmisse).

Ydermere kan kvinden være udsat for et så stort pres til ikke at søge om borgerlig skilsmisse, at hendes adgang hertil reelt ikke er til stede. At kvindens viden om egne rettigheder kan være stærkt begrænset, er i den sammenhæng et væsentligt element.⁸

Der er således både inden for jødedommen og islam en ubalance, der som udgangspunkt stiller kvinden ringere end manden og kan have negative konsekvenser for kvinders liv.

PROBLEMETS OMFANG I DANMARK

Hvor problemer, som jødiske kvinder kan opleve i forbindelse med adgangen til religiøs skilsmisse ofte er fremhævet i andre europæiske lande, for eksempel England og Frankrig, er billedet et andet for Danmark. Det hænger sammen med, at der så vidt vides i praksis kun har været få tilfælde, hvor det har været et problem for dansk-jødiske kvinder at opnå en *get*, hvilket formentligt bl.a. hænger sammen med, at der kun er relativt få jøder i Danmark.

At der i Danmark – derimod – er ca. 300.000 muslimer, er formentlig en af de vigtigste årsager til, at fokus i Danmark især er på de vanskeligheder, som muslimske kvinder kan opleve i forbindelse med skilsmisse. Der er da også gennemført større undersøgelser af netop muslimske kvinder og religiøs skilsmisse. Senest har rapporten "Etniske minoritetskvinder og skilsmisser – med fokus på muslimske praksisser", udgivet i 2019 af det Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, VIVE,

dokumenteret, at et antal muslimske kvinder efter alt at dømme kan opleve store vanskeligheder, da de reelt ikke kan opnå skilsmisse (hverken religiøs eller borgerlig), hvis manden ikke ønsker det (uagtet at grundene hertil måtte være tungtvejende). Rapporten viser, at nogle kvinder oplever at være låst fast i et voldeligt ægteskab, og at kvinderne ikke sjældent har et manglende kendskab til deres lige ret til borgerlig skilsmisse.⁹ Rapporten peger på, at kvinders sociale og etniske baggrund samt deres faktiske sociale og økonomiske ressourcer er afgørende for omfanget af vanskeligheder, hvis manden nægter at lade sig skille.¹⁰

Rapporten tyder på, at der foreligger et betydeligt problem. Desværre findes der ingen undersøgelser, der fastslår problemets nøjagtige omfang.

DANMARKS MENNESKERETLIGE FORPLIGTELSER

Danmark har en pligt til at sikre borgerne imod, at andre begår overgreb mod dem. Danmark har desuden en pligt til at sikre religionsfriheden men på en sådan måde, at udøvelsen af denne frihed ikke går ud over andre(s) rettigheder. Endelig er Danmark af internationale konventioner forpligtet til at sikre, at mænd og kvinder har lige rettigheder og ansvar i forhold til ægteskabets indgåelse og opløsning.¹¹

Da alle formelt har ret til borgerlig skilsmisse, og da der i Vesteuropa er en adskillelse mellem stat og religion, har europæiske stater, herunder Danmark, ikke traditionelt blandet sig i religiøst funderede problemer i forbindelse med skilsmisse. Men dette har ændret sig de sidste to årtier.

I Europa (samt Nordamerika) ser vi, at staterne i stigende grad forsøger at gribe ind for at afhjælpe negative følger af reglerne omkring religiøs skilsmisse. Denne tendens bliver i en vis grad understøttet af den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, der ved forskellige lejligheder har slået fast, at religiøs praksis ikke må udøves på bekostning af mænds og kvinders lige rettigheder. Den Europæiske Menneskeretskommission har desuden i ét tilfælde accepteret, at staten (Frankrig) greb ind i en konkret sag, hvor en mand nægtede at

give sin kone en religiøs skilsmisse. Som udtrykt af juristerne Mikele Schultz-Knudsen og Rubya Mehdi i en artikel i 'EU-ret og Menneskeret', er der formentlig grænser for, "hvor passivt staten kan se til, hvis der opstår parallelsamfund i staten, hvor f.eks. kvinder bliver tvunget af deres omgangskreds til at følge minoritetens kulturelle regler i stedet for den generelle lovgivning. Danmark og andre europæiske lande er [...] nødt til at sikre, at medlemmer af kulturelle og religiøse minoriteter også i praksis har mulighed for at følge den generelle lovgivning og for at anvende de nationale domstole."¹²

Danmark har i mindre grad end de lande, vi normalt sammenligner os med, været proaktive på dette felt. Ganske vist fremlagde den daværende regering i 2012 "Regeringens strategi mod parallelle retsopfattelser – opgør med tvang og undertrykkelse ifm. religiøse vielser". Strategiens initiativer lægger op til samarbejde mellem myndigheder, borgere og trossamfund. Strategien indeholder lovgivningsinitiativer, undervisning og styrket oplysning til religiøse samfund, opkvalificering af fagfolk og offentlige myndigheder, direkte støtte til borgere med særligt fokus på kvinder og mindreårige. Imidlertid tyder bl.a. ovennævnte VIVE-rapport på, at disse tiltag ikke har haft tilstrækkelig effekt.

Danmark bør derfor intensivere indsatsen for at medvirke til at løse de problemer, der kan opstå i forhold til religiøs skilsmisse. Staten kan gennem forskellige tiltag spille en vigtig rolle, når det handler om at understøtte, at flere kvinder opnår religiøs skilsmisse. En række initiativer er nødvendige for at adressere kompleksiteten af problemfeltet, og der er brug for en helhedsløsning, hvor regeringen på tværs af ministerier og myndigheder understøtter de forskellige aktører, herunder som en del af løsningen indgår i dialog med de relevante trossamfund. Samtidig skal der tages højde for de komplekse udfordringer, der er forbundet med adskillelse af stat og religion og med statslige indsatser i forhold til religiøs skilsmisse og hensynet til religionsfriheden.

¹ Inden for visse og mindre protestantiske menigheder uden for Folkekirken betyder en borgerlig skilsmisse ikke nødvendigvis, at ægteskabet anses for opløst i religiøs forstand.

² Tekst i parentes indsat i opdateret version den 29. maj 2020.

³ <https://mosaiske.dk/skilsmisse/>

⁴ Tekst i parentes indsat i opdateret version den 29. maj 2020.

⁵ Titel ændret den 29. maj 2020 fra 'Ulige adgang til skilsmisser'

⁶ Tekst i parentes indsat i opdateret version den 29. maj 2020.

⁷ Tekst i parentes indsat i opdateret version den 29. maj 2020.

⁸ *Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser*, VIVE, 2020, s. 15.

⁹ *Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser*, VIVE, 2020, s. 15.

¹⁰ *Etniske minoritetskvinder og skilsmisse – med fokus på muslimske praksisser*, VIVE, 2020, s. 9.

¹¹ *Status delrapport om Religion (2015-16)*: <https://menneskeret.dk/udgivelser/religion-status-2015-16>. Side 15-18.

¹² Mikele Schultz-Knudsen og Rubya Mehdi: "Islamisk ret og minoritetsbeskyttelse: Molla Sali v. Grækenland", *EU-ret og Menneskeret*, 4, 26, 2019.